Dykans'kyi, V.
Koliegy: opovidannia

Видавництво „Наша Воля“ ч. 5

В. Диканський

Колеґи

(оповідання)

1921 р.
Відень — Київ

Видавництво „Наша Воля“ ч. 5

В. Диканський

Колєґи

(оповідання)

1921 р.
Відень — Київ

Відбитка з тижневика
„ВОЛЯ“

Друкарня „Форвертс“, Відень V.

Пан-отец Гермоген спізнився. Затримався у отця благочинного, де зібралося кілька околишніх попів, що так само приїхали здавати піврічне справоздання по парафії. Благочинша довго вовтузилася з вечерею; по вечері господарева донька грала на роялі, а два семинаристи, що були вдома на Різдвяних Святах, добре співали. За ними згадали старовину й пан-отці: затягли одної другої козацької та бурлацької, — й, замість короткої офіціяльної візити, відбулася цікава й весела вечірка, що затяглася до пізньої ночі.

Звиклий до самітности, цілком одинокий, а через те неначе соромязливий, дарма, що вже старий, отець Гермоген переживав поплутані почуття. То його брав за душу добрий юнацький спів — і він сумно згадував своїх дітей, що тепер теж були б в подібному віці, як би передчасно не загнали їх на той світ непоборимі в селі обкладки. То дивився на моторну господиню з чорними, жвавими очима — й згадував свою покійницю-попадю, — тоді на нього налягала така туга, що він готовий був заридати. Але ж, поміж всим тим, в теплих, ясно освітлених кімнатах увесь час стояв веселий

гармидер; отец Кіндрат з Гнилої Балки безугавно смішив усю громаду, а по вечері підкотив поли шовкового каптана й вчкурнув такого гопака, що й у отця Гермогена затрусилися жижки.

Зрештою, коли вже далеко по півночі пан-отець сідав у свою бричку — „казанку", — бо стояла безсніжна зима й не можна було їхати саньми, — йому навіть було шкода, що вже треба лишити це веселе, затишне місце. Було тяжко подумати, що мусиш їхати цієї глупої, холодної ночі по замерзлих грудках, порожніми ланами аж дванадцять верстов на те, щоб знову вернути до своєї тихої нори, що більше нагадувала чернецьку келію, як світське житло. В його уяві встали підсліпуваті, маленькі кімнатки церковного дому, пах ладану, занесений рясами з церкви, безліч годинників, що тільки й розворушували мертву тишу, й стара, приглухувата Горпина, яка нечутно переходила в мняких повстянках з хати до хати, роблючи з року в рік завченими рухами свою нескладну, одноманітну працю...

Але ж — „в гостях" не живуть...

Коли виїхали за містечко і полем покотив різкий, мов гострі ножі, вітер, пан-отець підняв високого коміра теплого енотового кожуха, затулив ним все обличчя, — бо ж однаково перед себе не бачив нічого, окрім темного сілуета діда Свирида на передку, — й, підстрибуючи на грудках, мріяв...

І тільки, як вже зачув, що тарантас покотив не по гомінкому, великому шляху, а пісками, що були недалечко біля Старого Перевозу, — отець Гермоген вернувся до життя. Лишалося переїхати Кондратишин Байрак, а там — видрятись на Гутову гору, спустити в долину — та й вдома. Напруження нервів поминуло, почувалася втома, теплий кожух розпарював, з незвички було дуже тяжко так довго не спати. Щоб розбуркатись, пан-отець відгорнув коміра й гукнув наймитові:

— Не спиш, Свириде?

— Е-е! Заснеш, як мороз так і шкрябає по-за шкурою! Чисте божецькоє наказання, та й тільки. Хоча б тобі трохи снігу! Принаймні було б видніще, а то їдеш, мов у...

— Та вже ж швидко будем дома, — потішив його й себе пан-отець, не маючи що говорити далі. — А їсти ж тобі давали?

— А дали, як же! — оживився Свирид. — Можна сказати, добре гостювали. Холодець з головизни, та й по чарчині вислали батюшка усім машталірам... Потім ще дали пирогів...

І Свирид, притуптуючи замерзлими ногами по передкові, зі смаком росповідав, що їли на кухні, що говорили инші попівські наймити, які в кого коні...

Пан-отець обережно, щоб не випустити тепла з-під кожуха, витяг цигарку й націлився витерти сірника. В той мент коник захріп й хитнувся на-бік.

— Тпру! — приснув на нього замерзлими губами Свирид й притяг віжки.

— А що там? — спитав пан-отець, мало не випавши з возика.

— Та не видать добре. Немов щось чорніє під „бульваром“.

— Злізь лишень та поглянь ближче.

Свирид подав попові віжки й зсунувся з передка на шлях. Справді під „бульваром“, тоб-то, вищою обочиною дороги була якась темна купа. Свирид нахилився й побачив, що то лежить скорчена в клубок людина.

— А-гов! Дядьку, не спи: замерзнеш! — гукав попів наймит, намагаючись розсвітити сірника.

Нарешті йому пощастило здобути світла й він впізнав Петрівського цадика Гершка.

— Та це ж Гершко, з Петрівців! — гукнув Свирид, обертаючись до панотця. — Одубів. Мабуть замерз, сердега!...

Спільними зусиллями піп та наймит підвели напівзамерзлого Жида, вмостили його в таратайку й привезли до церковного дому.

Жид був легко одягнений — в літньому рудому пальтишку, в картузикові з сукняним дашком, поверх якого було намотано хустку. Тільки й гріла його в'язана, вовняна куцинка, брудна, ветха, з витертою ворсою.

Мало не до ранку морочилися з ним „домочадці“ попівського дому. Ростирали снігом, напували „пуншом“, а потім поклали спати на пан-отцевій постілі в добре натопленій опочивальні.

У отця Гермогена минув сон. Несподівана пригода не тільки не зробила йому прикрости, а — навпаки — викликала якусь тиху радість, що в його домі з'явилася нова жива душа. Він прокинувся досить рано, але ж нечутно ходив по хатах, щоб не збудити передчасно свого гостя. Потім сів до столу й, не снідаючи, терпеливо дожидав, поки той прокинеться. Гершко ж розбуркався майже о-півдні. Він був і здивований, і безмірно вдячний. Хотів швидче йти додому, але пан-отець не пустив його натщесерце...

Спочатку Жид почував себе ніяково, але ж, розігрітий щирістю й сердешністю господаря, опанував собою й розвеселився.

— Аж повірити важко, коли почну росповідати вдома, що спав на священниковому ліжку! — говорив він.

— Та що ж там неможливого? — відповідав господарь. — Хіба ж я по заїздах не спав на жидівських перинах?! А ми ж таки, виходить, з вами „колеґи“, хоча й ріжної там віри...

З того часу між Перевозівським пан-отцем Гермогеном та Петрівським цадиком Гершком нав'язалася тепла й вірна дружба.

* * *

Довгі дальші роки кожної суботи, після вечерні можна було незмінно бачити на піддашках попівського домика, коли вже сонце починало схилятися за шпичату гору, двох довгобородих дідів. Один великий і кремезний, в білій селянській сорочці й таких же білих, широких полотняних штанях, з білим, довгим волоссям на голові, а другий — теж сивий, кощавий, в знаному всім гнідому пальті та сукняному картузі з сукняним дашкомі

На столі парує самовар, стоять рядочком дв, шкляних вазочки — зелена й рожева — з конфітурамиі далі — глиняна велика голова бородатого кацапа, повна жовтого масла; шкляна червона старовинна цукерниця; чайник, накритий вив'язаним, гарусовим півнем; шклянки, білий запашний хліб, глечик з молоком й дерев'яна цигарочниця з боку пан-отця Гермогена та мідяна табатирка — з боку цадика Гершка.

— Ну, що ж, „колеґо"? Може б ще шкляночку? — запитає отець Гермоген і погляне на Горпину, що стоїть під одвірком, підперши рукою щоку та наслухаючи розумній, здебільшого — „божественній" розмові цих представників двох вір.

— Дякую покірно. Про мене, — відповідає Гершко й простягає руку до своєї табатирки. Поки Горпина наливає нову шклянку, — нюхає, крякає й витирається широкою, червоною хусткою з зеленою кромкою.

Тим часом отець Гермоген крутить цигарку й по своїй звичці приказує:

— Так, так! Господь гріхам нашим терпить...

— А знаєте, Гермогене Ивановичу? — Гершко завше зве так „колєґу“, бо ж незручно йому казати, як говорять селяне, — „батюшко“, давня приязнь не дозволяє вживати офіціяльного — „пан-отче“, а назва „колєґа“ вяидатьсє йому відносно попа трохи фамільярною. — Міркував я оце якось сам собі над тими вашими словами, що „Господь гріхам нашим терпить“. І воно виходить так, що всім людям Господь однаково гріхам терпить. Дивіться бо: живем ми близенько, мало не в одному селі, ну, й не ми самі, а так, одним словом, иновірці — і ваші, і наші. На містечковій броварні — Німець, лютеран, виходить, а в марнопольці — сіделець пан Кнопф, Поляк, католик, тоб то. І хоча б ще тут, біля Перевозу об'явилися й Турки, й хто хочете - магометанці, чи навіть поганці які, — а всім же їм од Бога буде у нас однаково.

— Тоб то, як? — не розібравши, до чого веде „колєґа“, питається панотець.

— Та так. Скажемо до прикладу: йде дощ, тобто, дав Бог дощ — і всіх однаково мочить. Почнеться завірюха — всіх однаково за вуха щіпає, й усіх в один час. Уродить хліб — буде й у наших, буде й у ваших, і у Німця-броварника, і Кнопфа, й у инших. А Трапиться неврожай — також усім різно.

— Истино.

— Ото ж я й кажу: коли Бог не робить жадного розділу між людьми, то навіщо ж той розділ самі люде роблять?...

Питання складне й, коли його роз'язувати по философському, треба подумати. „Колеґи" замовкають. Горпина хитає головою, бо, хоча й не все чула, а все ж таки розуміє, що „хитро мудро Жид підкрутив".

А по довгій мовчанці знову чути густий панотцевий бас:

— Так, так. Господь гріхам... Так той, бож ж Бог на всіх один, а люде — ріжні.

— От в тім то ж і річ, Гермогене Івановичу, — спокійно продовжує далі цадик. — Бог один. Так. А чого ж люде ріжні, коли ж вони всі по волі Божій пішли від одного чоловіка?!...

Зорі блимають над шпичатою Гутовою горою, місяшне коло стоїть над лісом, сивий туман котить від річки. Десь за горою жалібно скиглить в одній ноті нікому незнана нічна пташка, з очеретів дудить бугай, перепели, як нічні вартові, торохтять в свої деревляні клепачки, харчить, мов дзигарі заводить, деркач, — а „колеґи" все ще сидять за столом. Тільки й того, що на столі вже нема самовара, вазочок з варенням, шклянок, цукерниці. Натомість перед панотцем лежить шматок свинини, а перед Гершком кус щупака чи линини, в шкляному глечикові шумує темний, як чорне пиво,

квас; Горпина ж в сусідній кімнаті гупає руками по мняких подушках...

— Так, так. Господь, гріхам нашим терпить... ґуде отець Гермоген. — Ну, спасибі, колєго, що зайшли. Не забувайте ж стежки...

— Спасибі й вам, Гермогене Ивановичу. На добраніч. Завтра раненько до церкви?

— А вже ж! Загадав дзвóнити на четверту годину. Ще треба правило читати, та й на боковеньку! — позіхаючи відповідає пан-отець й гукає до опочивальні:

— Горпино! А наглянь-но, чи не спустив часом Свирид Бурмистра з ретязя?...

* * *

Тихо утікав за роком рік, як в річці бігла рівна вода...

Потім прийшла Японська війна, перша революція. Були то великі й значні, але ж досить далекі події. В Старому Перевозі нічого від того не змінилося. З новими думками, що й сюди привозили мандрівні „оратирі“, в цім глухім селі не пішло. Люде слухали, гомоніли, але близько до серця нових слів не приймали. Бо всамперед — не було тута пана, не було й панської землі, а церковної руги лежало всього шість десятин: чотирі на попа, а дві — на старого дяка. Тим-то, коли один з промовців — „жидок“, як вирішили слухачі,

— почав радити повиганяти попів та забрати церковну землю, то люде навіть обурились.

— То чи не ти нам часом дітей хреститимеш? — загукали старші люде.

А були й такі, що вже одразу хотіли брати „оратиря“ в кілки...

Далеко принаднішою й звичайнішою була чутка, що можна похазяйнувати в трьох жидівських крамничках, як уже те було зроблено в сусідньому містечкові. Але ж проти того казав у церкві отець Гермоген, й люде заспокоїлись.

— Правду пан-отець говорить: не втечуть нікуди, бо ж таки вони — наші Жиди! И увесь той крам, що вони мають, не хто ж инший, як ми самі в них і розкупимо. Нехай... Їм крамарювати, а нам — купувати. Таке вже їхнє діло...

А згодом, коли зачули, що вийшло з того в містечкові, — селяне були дуже вдячні попові, що стримав їх від напасти.

Потім все само втишилося. Знову почався лад та спокій, й знову після вечерні в суботу збіралися на тиху розмову два діди під затишним дахом пан-отцевого дому...

Та насувалася нова, висока хвиля...

Одного дня безрукий Барилко, що ходив до містечка по пошту, не приніс пан-отцеві „Биржовика“. Не приніс ґазети й другого дня, але за те приніс на

словах таку новину, що не наважувався росповідати її в-голос.

— Таке там кажуть... Нема вже царя. В Петербурзі — революція. В Херсоні — також. В Одесі — теж нова влада. Ґубернаторя зкинено, полицію рощитують. Почалися якісь комитети... — пошепки переказував він панотцеві.

А потім так само пошепки росповів „сидельщикові" Кнопфові, броварeві — Штенцові, Жидам по крамницях. Одно слово, за кілька хвилин увесь Старий Перевіз та й околиці вже знали дивовижні новини.

— Та чи не бреше той безрукий, бісів син? — питалися пан-отця сусіди. — Як же ж то возможно — без царя?..,

Однак пан-отець і сам нічого не розумів.

— Почекайте, братця. Ось прийдуть ґазети... Та, коли б таке сталося, то вже ж і від отця благочинного звістка дійде. А тепер краще сидіть тихо, що б не було, як в „6-му році", в містечку...

Але ж другого дня вже було ясно, що безрукий Барилко з пальця не висмоктав. Революція почалася.

Навіть старий Гершко не дочекався чергової суботи й причвалав до панотця на пораду.

— Одно тільки знаю, — говорив цадик, прощаючись, — що доведеться вам, Гермогене Ивановичу, знову казати за Жидів. Самі вже знаєте: як революція — то поперед усього погроми...

— Не бійтеся, колєго. Господь гріхам нашим терпить...

Минули перші трівожні дні, поминули й перші місяці. Вже кілька разів змінився Старо-Перевозівський сільський комитет, стала вже й українська влада, прийшов і универсал, що виголосив його урочисто на майдані отець Гермоген...

Але ж було і радісно, й турботно, дивно й незрозуміло. Ні тобі стражника, ні „благочестивійшого й самодержавнійшого“, що на нього в певних місцях служби так і навертає сам собою язик, як стара кобила додому... Однак, видно по всьому, що це — не 905-й рік, що сталося щось нове, велике, що обіцяє нове, ліпше життя. А головне, що увесь час були — руські, а тепер стали — козаки, тоб то, як нині пишуть та говорять, — Українці!...

Не можна пізнати и старого пан-отця, не можна пізнати й сонного села. Люде хотять читати, поспішають довідатись про щось таке, чого раніш ніколи й не чули, дарма, що воно жило увесь час тут, з ними... А тепер — нове життя, нові потреби, нові гасла, нові слова.

— Чудасія, колєго! Просто чудасія, неначе світ знову народився, а з ним — і ми старі!... — говорив якось пан-отец цадикові. — Хоч би й ми з вами!? Прожили вже мало не по сім десятків, аж ось, на тобі — перед смертю така дивина. Був царь, була непобідима, велика єдина, а воно щось тільки фу! — й нема нічого

старого... Ну, таки неначе нічого старого й не бувало. А що, хіба не так? Га?...

— І так, і не так, Гермогене Ивановичу, — усміхався Гершко. — Я ввесь час собі міркую. Слава Господеві, що така радість прийшла. Нам, Жидам, може більша, як вам, бо ж ви того царя мало й почували, ну, а нам він дався в знаки... А от же, все я собі думаю, що на тому воно не стане. Боюсь, дуже боюсь, що прийде щось погане...

Він по старій звичці притишував голос й додав пошепки:

— Боюсь, що народ знов захоче царя!

— Е-ге! Й говорете таке, колєго, що й слухати вас не хочеться! Та де ж таки видано, щоб після меду хтось захотів перцю?

Але ж цадик упірався.

— От то ж бо й є, що, коли багато меду, то може й занудити...

— От, я й бачу, — перепиняв його отець Гермоген, — що ви не читали оцього. Ось нате лишень, подивіться...

І вже не з „Биржовика“, а з „Нової Ради“, яку пан-отцеві досить важко було вгризти, бо й слова нові, та й нема ні „єри“, ні „єра“, без яких неначе й грамота — не грамота, — довідувались в Старому Перевозі про дальший розбіг подій. Але ж згодом відтіля ж таки дізнавалися й про те, що якось ніби з тою волею

виходить щось не теє... Сварки, погрози, колотнеча, трівога. Ніби хоче Москаль одібрати волю. А далі стало видко, що й у самого Москаля кепсько. Нема вже й „временного правительства“ в Петербурзі, а замість того в запечатаному вагоні прислав Німець большевика, чи большака, Господь там відає, як його справно звати...

А далі стало й те відомо не так з ґазет, як від людей, що в большаках — „самі Жиди“, що „у Поляків став круль“, а в Петербурзі — „Сруль“...

А події все змінялися й змінялися... І в тій зміні все менше було радости й надій.

Широкими просторами колишньої російської держави, від холодного Сибіру аж до палкого Криму гуляла політична завірюха. Все страшніші і грізніші пішли по людях чутки. Потім вже росповідали страшні події й самі очевидці, бо навіть до такого кутка, як Старий Перевіз, що лежав за 40 верстов від найближчої станції, теж приїхали якісь втікачі, аж з-під самої Москви.

Неуявима для селянської думки зростала дорожнеча. Не знать, де зникли самі найзвичайніщі речі: гас, цукор, ситець, свічки...

Одно слово, швидко, як липнева грімовиця, насувалася біда, й хвалена „безкровна революція“ ставала що-далі все червонішою й червонішою від людської крови...

Впала й українська влада. Про Київ росповідалося, що там „нема каменя на камені“, що розбито всі церкви, а в Святій Печерській лаврі Москалі та Жиди знищили святі мощі, обідрали всі дорогоцінности й поставили таку кумедію, що показує живі образи. Все було повно нечуваних раніш переказів та подивних чуток, провірити яких не було змоги, бо ж не приходило жадної ґазети. Певне ж було тільки те, що на Вкраїнську Землю горнуть страшні орди московських большевиків з Уграми, Хинцями й Татарами. І до всього додавалось, що керують тими ордами Жиди...

— Так, так. Господь гріхам нашим терпить... — починав старий пан отець, але вже сам себе спиняв: — Ні, здається, вже не хоче більше терпіти! Не хоче, ні!.. Глад, мор, нашествіє двудесяти язиків... Повстав брат на брата... Не иначе, як прийде антихрист...

— Він вже прийшов! — тихо відповідав Гершко. — Він прийшов, бо ж антихрист — не особа, а доба. І цю добу ми саме тепер переживаємо. Шкода, що я не вмер бодай піврoку наперед... Ох-ох-ох!..

— Як — не особа? — сперечався пан-отець. — А Ленін, а Бронштейн?! Хто ж то по вашому? Ви краще скажить, що може антихрист — не одна особа, а кілько заразом...

Й не зін зміг втримати на язиці думки, яка склалася сама собою з тих чуток та звісток, що літали між людьми.

— Ви, колеґо, даруйте мені на цім слові, але ж, по щирости, виходить, що всі ті особи — не хто инший, як ваші ж... Євреї...

Це шпигнуло цадика в серце. Шпигнуло гостро, мов гарячою швайкою в саме наболіле місце. Й сам він багато думав про те, що скрізь на перше місце вилазять Жиди, бо ж таки рішучо скрізь тільки про це й мови. Але ж він сам себе силкувався переконати, що там, між тими большевиками — не самі ж Жиди, що більшість — Москалі, що є там чимало й тих, що тепер почали себе звати Українцями. Й в запальній промові, підвищеним голосом він почав доводити свою думку.

Горпина дивилася на нього сухим, сталевим поглядом. Отець Гермоген повторяв своє:

— Так, так...

Але ж Жид бачив, що його слова не переконують...

Того вечора, вперше за весь час своєї довгої приязні, „колеґи“ розійшлися з терпкими почуттями в серці.

Політика, якої ще так недавно всі прості люде жахалися, обминали й саме те слово, а коли й згадували, то зрідка й пошепки, — тепер вона входила у всі шпари життя кожної людини Погляди, що вироблялися кількома поколіннями, нерушимі істини, що переходили від дідів до батьків, від батьків — до синів, — вимагали

перегляду. И в світлі нових сліз, думок, нових подій раптом втрачали всю свою нерушиміть, ставали крихкими, як дитячі пасочки з мокрого піску, що, підсохнувши на сонці, розпадалися на порох. Кожен виглядав неначе не тим, що був, в тім грізнім світлі червоної, революційної заграви, — й люде часто не пізнавали таких знаних, таких, мовляв, певних сусідів, приятелів, родичів, за думки та вчинки яких раніш могла ручитися.

В пітьмі, довгими вечорами сиділи чоловіки, а часом — то й баби, сиділи й говорили на нечувані до того теми, робили несподівані, неймовірні висновки, що нерідко переводились в життя. Під впливом зміни подій, під впливом несприятливих, безпокійних обставин, трівоги, стихії сваволі, браку потрібних, звиком встановлених річей — люде навіть по глухих закутках ставали нерівними, надто говіркими, нервовими, запальними. Дратувало кожне не влад сказане слово, викликало безмежний гнів та обурення. Кожний вчинок, що йшов на добро когось иншого, будив підозріння, що без перевірки запалювало людей до бійки. Чуття самооборони, необхідність самому думати за себе родило сухий, низький егоїзм, а навколо утворювало атмосферу недовірря й роздратованности... Більшість робила для себе тільки один висновок: аби лишився я, аби вистачило мені та моїй родині, а инші... хай гинуть до ноги!..

Ця атмосфера громадських взаємовідносин відбилася й на приязні „колєг“. Хоч і не що-тижня, а все ж коли-не-коли сходилися вони по старому, але сиділи вкупі коротку добу. Бо й чай та цукор треба було берегти, та й платити за щуку карбованцями, а не копійками було й шкода й просто не дозволяв попівський бюджет, дуже помітно підточений революцією. Ото ж, суха бесіда була млявою. Розмова точилася зовсім не так, як було за колишніх часів, коли власне — не було про що й говорити. Тепер же, як у кожного з приятелів була повна по вінця душа трівоги, непевности, сумнівів, — не вистачало сили говорити. Доводилось багато обминати, де-чого торкатись дуже обережно, уникати того, що було часто найпекучішим, а з ввічливости товкти воду в ступі, згадувати вилинялі й несмашні речі.

Найбільш в таких випадках „вивозила“ дорожнеча. Про це були нескінчимі розмови, а в тих розмовах мала перший голос Горпина.

— Хоча б узяти нитки!.. Було по шість копійок за катушку, найкращі, ті, що з котвицею... А тепер?.. Ну, вгадайте самі, батюшко! Ніколи не вгадаєте!.. Сама пішла до Арона, а він — злосин! — каже: сім карбованців:.. Подумайте!.. Ні, таки, що не кажи, а все через тих Жид...

Вона прикушувала ˈязика. Однак пів-слова вже було сказано. Настрій остаточно псувався. Наставала

довга, ніякова мовчанка, котру намагався замняти господарь...

— Так, так, Господь...

А гість тільки вичікував зручного менту, щоб попрощатися й з полегченням зітхав, коли рипала за ним хвіртка в попових воротях...

* * *

Большевицький загон палив сусіднє містечко.

Не тільки чули Перевозівці, як гупали гармати й торохтіли кулемети, — вночі розлючені й перелякані бачили вони з шпичатой гори, як то тут, то там блимав вогник, а потім на чорному небі грало рожеве сяйво. Дивилися й знали, що не мине напасть і їхнього села: не далися в свій час, відбили малі загони, що приїхали сюди грабувати хліб, сало, худобу, а тепер прийшла велика сила й нещадно нищить все навколо.

Відтіль, з вогню до Старого Перевозу й через нього далі, куди очі стоять, бігли ошалілі люде з клунками за плечима, з дітьми в руках, з голодною худобою поперед себе. Бігли, бігли й бігли... Чорні спереду, освітлені червоним ззаду, то з тихим хлипанням, то з божевільним зойком та голосінням... Бігли — й не було їм кінця-краю...

—Е-е! Йде черга й на нас! — говорили старі люде й безнадійно махали рукою, не маючи ради. — Знищать нас, бо ж мала наша сила...

Від того буйного вогню, від близького реву гармат, зника віра в ту силу, що збіралася по лісах чималими ватагами. Під сіряками у них була зброя, кешені — повні набоїв. В густих тернових кущах стояли на-поготові кулемети, а в пожовклих очеретах, під берегом було приховано два великих човни, на одному з яких спала мала гірська гармата, що прибула сюди ще з „фронту". За Старим Перевозом мав початись одбой.

Тут зібралося чимало повстанців, на чолі яких стояв сусідній вчитель, що за час війни був військовим старшиною.

Доба самотарського егоїзму під небезпекою „видимої смерти" вже минула. Селяне гуртувались в збройні громади до опору й „громада" знову зробилася в селі „великим чоловіком". Всіх парубків та молодчих дядьків було „мобилизовано".

І що-частіше в містечку гупали гармати, й що-дужче червоніло над ним крайнебо, — тим дужче тріщали віти в лісу, тим дужче закіпало в людських грудях.

Прибігли вістові, що були „в звязку".

— Петрівці готові. Йдуть Кондратишиним лісом.

— Кубелівці виступають о-півночі. Гасло: „наша слава".

— З Семенчан привезли три гармати. Одна — на три дюйми . . .

І хоча такі бадьорі чутки летіли одна за одною, але ж перед тим жахом, що був по сусідству, блідла надія, пригиналася певність.

Нарешті всі вже знали, що завтра буде бій, бо ж наші заступили Лисячий Яр, залоги ж — в Теслярevому Байраці...

* * *

— Ні, ні! Не стерпів Господь гріхів наших! — говорив пан-отець Гермоген, переходючи з кімнати. — Надходить Страшний суд. Та хоч не плач, Горпино. Вже ж нажилися ми, пора й честь знати!..

— Так гірко ж, пан-отче! Не смерти страшно, а образа от тут пече! Хоч би від кого загинути, а то ж від тих жиденят... Як тільки згадаю, що Гершків Нухим перед веде, то просто б землю їла зі злости. От вам — і „колеґа“! Бач, якого насіннячка наплодив...

— Ну, а що ж старий робить? Що чути про самого Гершка?

— Кажуть, сидить у запічку та тремтить, коли ще не втік...

Чутки про Нухима йшли вже давно. Приніс їх безрукий Барилко, а потім потверджували втікачі.

Отець Гермоген добре знав Нухима, як той ще був малим хлопцем й не раз приходив сюди за батьком. Знав потім і горе старого, коли Нухим став „політиком“, тоб-то йому загроджувала каторга, він кудись втік за

кордон. Казали — до Америки, але ж старий цадик завше обминав розмови на ті теми, а через те й не було певно відомо. Але нова згадка про колеґового сина несподівано запалила старого попа.

— Та чого ж йому тута треба? — гукнув він повним голосом, аж Горпина підвела голову. — Чого треба тут Нухимові — питаю?.. Є й багато своїх, що руйнують Україну, чого ж ще тим треба, з Америк тих ріжних?..

Якась нова думка зродилася в його сивій голові. Він надяг на себе селянський сіряк, в якому звичайно їздив „на треби", й взяв шапку.

— Батюшко! Кудиж ви — проти ночі? Небезпечно ж! — хотіла спинити його служниця.

— Мовчи, стара. Треба! — коротко відповів отець Гермоген, виходючи.

— Хоча б же сказали, що ховати?!

— Роби, що сама знаєш! — відповів байдужно й вийшов надвір.

Все село не спало. Багато людей було на горі й їхні темні, рухливі тін химерно виростали на червоному тлі заграви. Шляхами йшли втікачі, немов відкілясь роз'їздився великий ярмарок. В ріжних напрямах метушилися свої люде. Багато було з рушницями. По де-яких хатах підсліпувато блимала соснина; там приправлялися до біди. В оборах, по-за клунями, в повітках, в садках, біля колодязів також метушилися тіні. Часом

було чути брязкіт лопати: ховали, що можна було сховати, в землю.

Отець Гермоген швидко, як на свої старі ноги, перейшов селом й вибрався на беріг, де починалися Петрівці. Він обійшов млини, тартаки й подався шляхом до Гершкової крамнички.

В хатині світилося. Пан-отець підступив до вікна — постукати, й спинився: ріжок червоної кумачевої запони відкотився й було видко в хату. Там стояв страшний розгардіяш. Стара Рива складала до кошика якесь шмаття, біля неї ворушилися малі Жиденята, а в кутку, в білому смугастому запиналі з тефелимами на чолі й на руках коливався Гершко. Він молився.

Панотець пристояв. Не хотілося перешкодити молитві.

— „Збіраються втікати... Від рідного сина, виходить"... — майнула в його голові думка. Й ця думка якось раптом втишила його розбурхану душу, немов розхитаний посуд з водою поставили на рівний стіл.

Отець Гермоген стояв, замислившись, а з душі, мов хмари, спливали гіркі почування, блідли прикрі слова про зраду жидівську, про зраду тим людям, що їх годували й пожаліли тоді, коли було можна їх знищити, пустити з піррям... З дна душі виростало спочуття до таких самих нещасних офір загально-людської жорстокости й засліпленности.

Коли він ішов сюди, в ньому тмяно жевріла искра злоби. Він збірався примусити Жида, щоб той пішов на зустріч синові, спинив, не пустив його сюди. Тепер та думка якось зломилась. Згадалося, що за годину перед тим і він стояв на вколюшках, благаючи у свого Бога помочі й захисту. Тепер вже й справді, не тільки в жарт він побачив у Гершкові колеґу, дійсного товариша в біді.

І, не дочекавшись, коли Жид скінчить молитви, пан-отець заклепав у шибку. В хаті всі закам'яніли, а потім діти кинулись до матері, хапаючи її за спідницю. Жидівка, прийшовши до тями, щось гукнула старому, а старша донька дмухнула на свічку. В хаті стало чорно, але ж можна було помітити, що біла Гершкова постать лишилася нерухомою.

Пан-отець озвався...

— Так, так, колеґо. Оце прийшов з вами попрощатись. Певне, надходить мій... чи може й наш час, — поправив сам себе отець Гермоген. — Кажу наш, бо ж таки обоє ми вже надто старі... Куди нам тікати? А не втечемо — спалять...

Гершко сумно похитав головою. Але ж заголосила Рива:

— Ой, Боже ж мій, Боже мій!.. Та ще ж — хто? Рідний син, Нухим!.. Чом я його маленьким в колисці не приспала, чом не задушила під серцем?..

— Тихо, Ривко. Не нарікай! — озвався цадик. — Видко, що дуже ми грішні, от і карає нас Єгова, найтяжчою карою, руками власних дітей наших...

— Так, так... Признаюся вам по щирости, колеґо. Ишов я сюди, бо намислив таку річ. Все наше життя оберігали ми — я своїх, ви своїх — пасомих від гріха, молилися за них Богові... То чи не спробувати б нам на цей раз таке. Идуть сюди не тільки Жиди, а й... Христяне... — з трудом вимовив пан-отець те слово. — То чи не вийшли б ми їм на зустріч. Ну, проситимем. Вони ж бо — люде. Тай син же ваш там, може в останнє послухає старого батька?.. Що ви скажете?..

— То — не син, то ворог наш лютий! — знову заголосила Ривка.

Він хвилину помовчав, а потім простяг попові руку.

— Ну, що ж? — сказав він. — Не вірю я, але ж спробуємо. Мусимо спробувати. Будемо вже до останку, як ви кажете, колеґами...

На горі старі люде зраділи, побачивши пан-отця й Гершка. Для багатьох їхня думка видавалася спасенною.

—Добре, Гершку, робиш! Тебе Жиди послухають...

До ранку чекали люде. Вже почала народжуватись надія, що біда якось обмине їхне село. Але ж перед світом прибігли вартові й принесли звістку, що до Старого Перевозу ідуть ворожі вершники.

